

A TÁRSADALOM
VALLÁSFELEKEZETEK
NÉLKÜL.

UTÓPIA,

Írta és a Széchenyi-páholyban 1910. április hó 30-án
tartott munkáján felolvasta

Dr LESZNER RUDOLF.

KIADJA A SZÉCHENYI-PÁHOLY.

Az utolsó pápa utolsó eredménytelen átkát szórta a reformerek, szabadgondolkodók és minden ujítás ellen; az utolsó bíboros államtitkár utolsó panaszos leveleit küldötte szét a pápai bullák semmibevétele miatt, a szent kollégium, kétségektől gyötörve, vajjon megszállta-e a szentlélek, elhatározta, hogy nem határoz többé semmit; a püspökök és a többi, bőven földi javakkal rendelkező, az élvezetek özönében fényűzően kéjlelő, különben szégyenségre fogadalmat tett coelibatáriusok kiélték magukat; a világot egykor hatalma alá hajtó pápaság így kénytelen volt a történelem szinteréről lelépni. A többi csuhás, kenetes beszédű és imarebegésben művészkedő istenszolgának is lehanyatlott a napja Róma bukásával. Idejük mult. Mint a tavaszi vihar a hervadt leveleket rázza a fákról, hogy friss hajtásoknak teremtsen helyet, úgy szóródtak szét a nép felvilágosodásától tarthatatlanná vált, sötét időkből ránk maradt sötét alakok, egy új szellem szabad fejlődését biztosítva.

Ez esemény rég vetette előre árnyékát.

A haladásos nézetek és intézmények ellen szórt egyházi átkok, mint a gö-

rög tűzijátékok, általános derűtség mellett pattogtak el, hiszen elfogadható megokolás nélkül szűkölködtek, papi elbizakodottság és elmaradottságtól sugalmaztattak s már annyi erővel sem bírtak, hogy a tudás világosságának terjedését akármilyen szűk körben megakadályozhatták volna. A pápai csalhatatlanság, melyből jogot formáltak az egyházi átokra, maga szolgált bizonyosságául az emberi hibázhatóságnak, mert nem bírja el, mint az egyház oszlopainak tartóit többi dogma sem, a kritikát — bűnnek bélyegezték ezt azért — és csak eszköze volt az uralomvágynak, kudarcot vallottak is gyakran vele. A templomok üresen álltak. A hivatalosan tanított vallás annyira összeforrott a klérus érdekeivel és hatalombitorlásával s a vallás annyira ellentétbe helyezkedett a tudományokkal, jöllehet minden haladás ezeknek köszönhető s eszményeink legtöbbje ezektől származik, hogy az emberek teljesen elfordultak az egyházaktól. Azonkívül oda fejlődtek a dolgok, hogy megfosztották az egyházat hatalmának főforrásától, az iskolától, hol céljainak megfelelően és a maga elmaradott szellemében nevelhelte a népet, a lelkészek tekintélye pedig megsemmisült hamisságuk kiderülésével, hogy mesékéi a babonahitnek támogatásával valóknak hirdettek, továbbá lelketlenségük kimutatásával, hogy az isteni eredetűnek mondott emberi szellem szabad kibontakozásai megakadályozlak, végül ama

ellenmondás következtében, mely fogadalmuk és magaviseletük közt volt tapasztalható.

Az isten szolgái szakadatlanul próbálgattak ugyan a nép elnyomásában elkoptatott módszerüket az egykor hatalmas egyház visszaállítására, nevezetesen az isten haragjával, örök elkárhozással és pokoli kínokkal való fenyegetést és megfélemlítést, de hitelüket veszítették teljesen a most már önbecsülésre, elfogulatlanságra és szellemi szabadságra nevelt nép előtt. Épp oly kevésbé sikerült nekik, hogy, tüzes csóvát dobva a népek közé, a világot válásháborúval borítsák el; amit pedig leginkább szerettek volna kieszközölni, mert nyomorban és szorultságban hajtották legkönnyebben iga alá az embereket. Megkíséreltek mindent: szították a tüzet, a hol csak egy rejtett szikrát föltehettek; egymás ellen ingerelték az emberek gyöngeségeit: hiába volt. A háború nem isteni berendezés többé a bosszúvágnak¹ kielégítésére, vagy hogy hatalmi csorbát köszörüljünk ki vele; a népek megtanulták, egymást megbecsülni, egymás mellett megférni, közös érdekeiket fölismerni s megvetik a tömegmészárlást, mint minden gyilkosságot.

A népnek szellemi önállósághoz és igaz emberszeretethez vezetett e fejlődése következőleg jött létre.

Sok nehéz fáradsággal sikerült lassan-lassan, az embereket felekezetekre széttagoló vallástanítást és a néplélek elnyomására irányuló iskolavezetést a

papság kezeiből kiragadni. Amint végre az egyházak befolyása a népnevelésre megszűnt, kirekesztetett az iskolából a vallástanítás s helyette az embereket közösségbe összekötő és maigaviseletüknek határozott irányt kijelölő, modern erkölcs tan vitetett be. A válással összekapcsolt erkölcs tan már régóta nem bírta ama föladatának megfelelni, hogy az állami és társadalmi rend fönntartásában segítgessen. Kulturánknak ellenmondó és helytelen sok tantétele, mint az isten kegyelméből való uralkodásról, a tekintélybe vetett, köteles, föltétlen hitről, vagy arról a szörnyúségről, hogy istennek nagyobb dicsőségére eretnekeket elégethettek s más iszonyú telteket elkövetettek s hogy bünbocsánatot pénzért árultak. Az is helytelen, erénynek tekinteni az imádkozást, böjtölést, templombajarást, a gyónást, a vak hitet, a vak engedelmességet és az alázatosságot, mert ezek nem jótettek, csak szemei annak a láncnak, melylyel a papság a népet nyűgbe vetette. Igen helytelen még az alamizsnaosztogatás túlságos magasztalása, mert azzal csak koldusokat nevelünk, a szegénységet pedig nem kevesbíthetjük. Ellenben hiányzik a vallás erkölcsi tanításából sok föltétele haladott, bonyolódott, nyilvános életünk zavartalan lefolyásának, mint a hazaszeretet, a közérzés, az önkéntes részvétel közhasznú törekvésekben, a szabad kutatás és a vélemények, nézetek szabad versenyének tiszteletben tartása s a fölvilágosító tu-

domány nagyrabecsülése. Új erkölcs-
tanra már csak azért is szükség volt,
mert az, amely a vallással van össze-
kapcsolva, egy világkormányzónak
képzelt, mindenható lénynek önkényes-
parancsaira támaszkodik, nem saját
akaratainkat vezérlő, fejlett belátá-
sunkra s mert a kifogást és ellenmon-
dást nem tűrő vallásdogmák és tekin-
télyek szellemünket szűk korlátok közé
szorítják s a vallás érdeke még szel-
lemi tehetségeink elhanyagolását is
követeli, azzal pedig erkölcsi hajlama-
ink korcsosulnak el. A jutalmat és
büntetést osztó, de könyörgésre, buzgó
imádságra vétségünket elnéző minden-
hatónak parancsai nem hathatnak
elég határozottan magatartásunkra,
míglen tisztult belátásunk az általa
ébresztett önbecsülésünkkel rendesen
nemesíti is erkölcsünket. Olyan er-
kölcstan, mely minden rendelkezésével
egy másvilágra utal, mely másvilágnak
azonban az egész világegyetemben sem-
mi nyoma sem fedezhető fel, annak
a veszélynek van kitéve, hogy a kétely
azt a vallással együtt elvetni készíti.
Ennyi okból volt elkerülhetetlen, az
erkölcsant és annak tanítását a val-
lástól függetleníteni és kultúránkkal,
valamint társadalmunk követeléseivel
összeegyeztetni. Észtehetségünket fej-
lesztő, folytonos szellemi munkával azt
Összekötve, kell, hogy több bizalmat
keltsen az abból következő, *öntudatos*
cselekvés, mint az egyházi parancsok
előtt meghajló, vak engedelmesség. S
eszményi észjárással előadva, az emel-

kedő tanítási fokozattal mindinkább behatóbban tárgyalva, a felsőbb iskolaosztályokban még művelődési és vallástörténelemmel, mint szintén ember-tannal összefüggésbe hozva, elvárhatuk, hogy az eredmény minden várakozásnak fog megfelelni.

A népiskolákban, ahol a hitoktatás eddig kizárólag dominált, a hitel semmi tudást sem állítottak szembe, a hitet egymagát becses szellemi tulajdonnak tartották, a fokról-fokra intenzívebben tanított, eddig világinak mondott tudomány egészen új világot nyitott meg a tanulók előtt. A nép nem áll többé részvétlenül a modern kultúrával szemben, hanem maga is részes abban s örvend neki. Fölismerete a szellemi műveltség értékét már abban, hogy a vallásos világmegvetés helyett derült világnézetre tesz hajlandóvá, a képzelt üdvözülés helyett valami más világban már e világon biztosít némi jólétet s szaporítja ugyan az életszükségleteket, de azok személyes elégtételünkre szolgálnak, előteremtésüknél pedig segédkezik, mint egyáltalában minden munkát megkönnyít és egyszerismind szépít, így történt, hogy nem létezik többé kétféle kultúra hazánkban, hanem csak egy haladásos szellemi irány uralkodik egyformán a népnek minden rétegében s hogy az emberek nincsenek többé felekezetekre osztva, nem is gyűlölik és üldözik egymást egy-egy igaz isten nevében, hanem korlátolatlan szelemmel elfogulatlanul ítélik meg egymást s

ennek következtében békésen élnek egymás mellett s vállvetve haladnak egy közös cél felé.

A tudás csak most bizonyult igazán hatalmas nevelő és művelő erejűnek. Mindinkább tisztábban látszott, hogy a tudás, amidőn a babona 'és az előítéletek sötéttségéből a tárgyak és az élet világos ismeretére vezet, az embert nemcsak értelmesebbé és munkabíróbbá teszi, hanem jobba is, a jó erkölcsök iránt hajlandóbbá. Cselekedeteink következményeit előreláttatva, kell, hogy a tudás, a felelősség érzését élénkítse, holott a hit nem mindig érthető parancsai ellenmondásra ingerelnek. A tudás a következetes gondolkodásra való szoktatással inkább képesít is annak fölismerésére és megbecsülésére, ami az emberi társadalomnak és azzal önmagunknak javára válik s rátermettebbé is teszi ösztöneink ellenőrzésére, szenvedélyeinek fékezésére és rossz hajlamaink elnyomására, mint a szellemi erőink közül a képzeletet egyedül nevelő vallás, a képzeletet, mely gyakran tévútra vezet és eltévelyít. A tudatlanság, mely oly szívesen egyesül a vallással, eldurvítja az embert, tudásunk mélyítésével ellenben érzésünk finomodik és kedélyünk érzékenyebbé lesz. A valláshoz azonkívül gyakran szegődik társul a képzelet és a tettetés, miglen a tudomány, melynek föladata kiváltképpen az igazság kiderítése, igazságszeretetre és őszinteségre szorít és kötelez. A szellemi tehetségek további fejlődésével

és tudománykincsünk növekvésével tökéletesedik az emberiség s e tökéletesedésben bennfoglaltatik egyszerűsmind az erkölcsök nemesbedése s azzal az emberi méltóság fölemelő tudata.

A modern kultúra csak tudással fölruházott embereket nevel, nem pedig örökös kiskorúságban visszatartott hívőket. Ránk erőszakolt gyámság, melyről még azt is merik állítani, hogy az isten rendelte, nem lehet arra jogosított, hogy látókörunket szűkítse s nekünk előírja: mit tanulhatunk, mit szabad tudnunk. S olyan szellemi sanyargatás, mint a «credo, quia absurdum», vagy mint a kényszerítés valaminek hívesére, vagy mint a tilalom, valamit valódiságára meg nem vizsgálni, még a lehetőségből is kizárandó. A szellemi szabadság segíthet egyedül valóságos tudást szerezni s egyszerűsmind megbízhatóbb garanciája jó magaviseletünknek, mint a pórázon való vezetés és az egyházi fegyelem, melylyel a sok pap évezredekén át nevelte a népet anélkül, hogy erkölcsében, emberi érzésében nemesítette volna. Ami az egyházakhoz bilincselte nép durva erkölcsében az idők folyamán szelídebbé lett, az a haladásos kultúrának köszönhető. Ha államaink theokratikusok volnának még, vagy a leghatalmasabb egyház fönnhatósága alatt állnának, úgy ma is istenítéletek járnának, boszorkányok és eretnekek tűzhalálra ítéltetnének s a nép régi elvadító szolgaságban nyögne. Mert annak az egy-

háznak alkotmánya — hisz hívei azzal dicsekszenek, hogy örökkévalóságra adadt — egészben véve változatlan maradt: önkényuralmú mint volt, csak egy akaratot, csak saját tanait ismerve el helyeseknek és érvényeseknek, minden elütőt üldözve, a szellemi szabadságot leginkább átkozva. Mint a haladás kerékkötője, műveltség ellenes mindannyi egyház s azzal a tulajdonsággal soha sem bírtak, hogy a nép lelkét a tudatosan jobbhöz fölemelheték volna.

A tudás szerzéséhez alkalmat kell nyújtanunk s azt most, mert őszintén akarjuk, bőséges módon történik. Az első életszabály nem többé: ora et labora, imádkozz és dolgozz, hanem *tanulj és dolgozz*. Az imádság, mennél ájtatosabb, annál inkább tesz csüggetté és mindenképpen csak csalóka reményt kelt segítő, mentő csoda iránt, bénítja is a tetterőt. Ellenben a tanulás növekvést előmozdító tápanyaggal látja el szellemünket s arra képesít bennünket, hogy derekasan segíthessünk önmagunkon a saját szerencsénknek lehessünk kovácsa. A munkát is másképpen értjük mint különösen a r. k. egyház. Ez tanítja ugyan a munkaszeretet erényességél, de alázatosságot is követel hozzá, hogy az uralkodó osztályok, tehát a klérus is, mások rovására rendezgessék be kényelmes életüket. Mi a haladás eszközét látjuk a munkában s a szerint becsüljük is meg. Munkánkból megelégedés és jólét sarjadzik s nem másoknak, kik megvetik, válik

hasznára, mint a rabszolgamunka, hanem mindenekelőtt azoknak, kik végeztek. Az egyház által szabadságszeretete miatt lenézett demokrácia volt is az, mely a robot alól a népet föl szabadította s nem a klérus, mely az igában görnyedező népnek csak vigasztalást tudott nyújtani, azt a vigasztalást, hogy szenvedéseiért a másvilágban fog kárpótoltatni.

A jó eredményre törekvő oktatásnak és az észet érlelő tudományok elsajátításának követelménye a *szellemi szabadság*. Aki megállapított dogmák szerint rendezi be gondolkodását, az készen kapja előre mindenről ítéletét, az megkímélheti magát attól a fáradtságtól, hogy eszét a tanulmánnyal megterheltesse; él is az alkalommal s kitér az elől a sikertelen munka elől, hogy nehezen megszerezhető tudást a megbírálsukat tiltó vallásos tantételek prokruszteságyába szorítsa. A szellemi szegényekké az egyház tetszése és övéké a mennyország. Aki pedig szabad szellemű, az nem riad vissza attól a vesződéségtől, mely a tanulással jár; az inkább elégtételt talál abban, hogy munkája eredményeként saját ítélőerejében fog megbízhatni s saját önállóságra vergődött eszét fogja követhetni. Teljes szellemi szabadság uralkodik most az iskolában. Minden jól megokolt nézet itt honosságot szerezhet vagy legalább szóhoz juthat; minden bírálat követelheti, hogy meghallgassák. A tanítók csak annak a tanítási célnak elérésére kötelezettek, hogy a

tudományos igazságok lehető ismerete mellett gyakorlott gondolkozású és ítélőképes tagokat neveljenek a társadalomnak. Pártgyűlölség, elfogultság, előítélet nem kaphat lábra itt, de akarat nélküli klerikális hadsereg fölállítására sem mozgósítható a nép, ahol a fiatalság a vélemények szabad versenyéhez s a maga, mint mások gondolat szabadságához lett szoktatva; türelmetlenségre sem vetemedhetik senki a magáénál más természetű tudás iránt, még kevésbé a miénktől eltérő meggyőződés üldözésére. Az ellentétes nézetek versenyzésében élesbedik belátásunk s abból tör elő a győzelmes igazság.

Teljesen alaptalan a félelem a szellemi szabadsággal való visszaéléstől. Alapos egyedül a szellemileg fejletlenek, habár még olyan vallásosak megbízhatatlanságától. A műveltséggel növekednek ugyan igényeink az önrendelkezési jogra és a mozgási szabadságra nézve, de azok éppen nem föltételeznek olyan visszaélést, sőt ellenkezőleg az önérzetes egyéniségnek a jóra irányzott akaratát erősítik. A népnek önkormányzásával meg is van adva a nyilvános rend iránti érzék. Pöffeszkedő (tekintély vagy az észbeli önállóság elnyomásával hatalomra jutott egyház soha sem képes a társadalmi és állami rendet olyan mértékben biztosítani, mint egy szellemileg fejlett, szabad nép.

A szellemi szabadság az önálló gondolkodásnak forrása, de a büszke ön-

érzetnek is, mely szilárd alapja az erkölcsös cselekvésnek. A szellemi szabadság szárnyakat ad a gondolaterőnek, hogy a magasba emelkedjék az emberiség eszményeinek megalkotására. A szabad szellem váltott meg bennünket a lelkünket bilincsekbe verő vallás tanaitól, melyeknek kifogásolhatóságát azzal az állítással palástolják, hogy az isten megfoghatatlan bölcseségének megnyilatkozása foglaltatik azokban, s szabadszellemű ember az, ki gondolkodása következetességét bebizonyíthatatlan föltevésektől meg nem zavartatja s olyan tantételeket el nem fogad, melyek más, mint szigorúan tudományos, azaz ellenőrizhető bizonyítékokkal szállanak síkra.

Az iskolák kiegészítésére a templomból kulturcsarnokok lettek, melyek a népnek továbbképző iskoláiként szolgálnak. Itt ünneplik meg a nagy szellemek emlékét, a gondolatszabadság vértanúit, a történelmi nevezetességű nemzeti nagy eseményeket; itt magyarázzák meg közérthetően a tudomány és a technika haladásait, fontos közügyek itt beszéltetnek meg (magasabb szempontból s időnkint e helyen kiállított műtárgyak megértésére itt tartatnak előadások. Hetenkint egyszer néptanítás folyik itt hozzászatolt szavalatokkal, zenei produkciókkal és az összegyűlt közönség karénekeivel. Továbbá itt rendezzük újévi, tavaszi, aratási ünnepünket, a szabadság és a béke ünnepét, végre helyi és személyes jelentőségű ünnepeket.

Mindez ünnepek a nyugalom, a pihe-
nés, az erőgyűjtésnek, a társadalmi és
általános emberi eszmények folytonos
megújításának, mint egyáltalában a
szellemi és erkölcsi emelkedettségnek
ünnepei. A vallásos istentisztelet e
rég-i intézetei, melyekből a nép örök-
ké egyformán kiskorúan került ki, let-
tek a magasan szárnyaló emberi szel-
lemnek gyakorló iskolái, a tudomá-
nyos igazságoknak és az ezeken alapu-
ló világnézetünknek ismertető helyei.

A vallás a tudományok által rég-
óta helytelennek kimutatott világnéze-
tet tanított. Az embert, kit «az ere-
dendő büntől romlottnak», gyarló és
gyöngének mond, a teremtés céljaként
állítja oda; a földet, melyet a meg-
dicsőülést ígérő másvilág ellentétéként
mint siralomvölgyet, megvet, a világ-
egyetem központjának tekinti; istenét
jóságosnak és bosszúállónak képzeli
egyszersmind s olyan mindenhatónak,
ki a neki ellenmondó, pokolbeli go-
nosz szellem üzelmeit túrni kénytelen;
egyhuzamban beszél az emberek
egyenlőségéről és az isten által
kimagasló helyeikre ültetett uraknak
alattvalóiról; az istennek tetsző és ér-
demes, úgy mondja, az érzékiség el-
fojtása és a remete világgyűlöletej
ámbár istentől származó tannak hirdeti
természetünket, s kecséget testi föl-
támadással, jóllehet a sírok teljes
megsemmisülésünket mutálják. S a
vallás dicsősége, a felebaráti szeretet
követelése, melynek az emberek soha
meg nem feleltek, legkevésbé azok,

kik, a társadalom élén példát mutat-
tak, csak külső dísze volt a vallásnak,
szódísz, minden gyakorlati jelentőség
nélkül.

A mi világnézetünk más. Alapjául
szolgálnak a tudomány által kiderített
tényleges igazságok, melyek szerint'
nem szólhatunk teremtésről, hanem
kell szólanunk minden létezőnek fej-
lődéséről, az egyszerűből az összetett
felé, az állatiasból az ember felé, a vad
és nyersből a művelt és nemes felé
történt fejlődésről. Világnézetünk ta-
gadja az anyag és az erő között föltett
ellentétet, mert együvé tartoznak, egy-
séget alkotnak, szintúgy tagadja, hogy
a test ellentétes a lélekkel, mert a test-
nek ereje a lélek, egységes vele. Az
emberek között csak fejlődésbeli kü-
lönbséget ismer el, semmiképen sem
születés, rang és felekezettelit vagy egy
részrehajló istennek válogatásából
képzeltet. Nézetünk szerint mindenki
szabadnak születik, mindenki egyenjo-
gúságot követelhet embertársaival, fej-
lődésében pedig igényt tarthat a tár-
sadalom támogatására. S miután az
emberek fejlődési képessége még ko-
rántsem kimerült, további tökéletesé-
désre van kilátásunk. Az ember te-
hát, állati sorból kiindulva küzdötte
föl magát a ma elfoglalt magaslatra s
minthogy a természeti erőket hatal-
mába keríteni sikeresen fáradozik, va-
lósággal lesz *a világ urává*, aminek
«a szent írás» még nagy gyámoltalansá-
gának idejében elnevezte.

Hogy minden létező valóban fej-

lődés útján lett azzá a micsoda s nem a semmiből egyszerre koszén teremtetett, azt bizonyítják az átmeneti állatfajok geológiai leletei, az élőlényeknek a legalsóbb rendűektől a legfelsőbb rendűek fokozatosan emelkedő tökéletesedése a felsőbb rendű állatoknak — ideértve az embert is — egymáshoz hasonló szervezete s a föld felületének szintén a geológia által kimutatott, a mai állapothoz folyton közeledő változásai. További bizonyítékokat nyújt a mindenre (kiterjeszkedő fejlődés föltevésének helyessége mellett és a teremtés föltevése ellen *az anyagnak elpusztíthatatlansága és az erő megmaradása*. Anyag és erő örök időktől fogva változatlan mennyiségű, csak az anyag chemiai összetételének azaz megjelenésének és hatásának módja egyre változó. Az alak és erőnyilvánulás e szüntelen változásában a fejlődés is bennfoglaltatik.

Az élőlények fejlődésének bebizonyításával és annak fölismerésével,, hogy a természeti erők örök időktől fogva változatlan törvények szerint kormányozzák a világegyetemet, a teremtésről szóló tan tétel alaptalanná s a teremtő létezése, a vallásoktól személyesnek, önkényesnek és a felhők fölött trónolónak képzelt isten létezése kérdésessé lett. Az istenkeresőknek sok nyomós érvük van a személyes istenben való hit ellen s csak forró óhajuk annak hívése mellett. A pantheismus áll egyedül biztos alapon, a Pantheismus, mely az istenséget a

természetben ható erőkkal azonosítja. Goethe természetistene ez a személynek nem képzelhető, minden önkényt, tehát minden csodát is kizáró, mennyországgra, mint lakóhelyre, nem szoruló, dicsőítést, imádást nem követelő istenség. Ennek uralma elválaszthatatlan az örök törvényszerűségtől, az ok és okozatnak megszakíthatatlan láncolatától.

A vallás tehát, mint világnézet, elfogadhatatlan, néni is tartalmazza többé eszményeinket. Hinni ma még inkább, mint valaha, annyit lesz, hogy mitsem tudunk; ki is szorította a hitet a tudomány magasztos állásából. Arra sem formálhat jogot többé a hit magának, hogy a tudomány fölött ítélkezzék.

Sokat magasztalták minden időben a vallásnak vigasztaló erejét mindenmű szerencsétlenségben. A vallás vigasztalása azonban nem más önámításnál. Megnyugvást találni abban, hogy az isten ellenállhatatlan akaratához alkalmazkodnunk kell. bár mennyire sújtson fájdalmasan bennünket, vagy hogy dicsértessék az isten mindörökké, ha egy kezével el is veszi, a mit a másikkal adott, vagy hogy megadással kell elviselnünk, amit az isten ránk mért: ellenmondásban van szabad gondolkozásunkkal és önérzetünkkel. Még egy mindenható isten önkényes akaratának sem áldozhatjuk föl önálló egyéniségünket törekvéseinkkel és vágyainkkal. Elég gyakran rejtőzhetett panasz az isten jósága ellen ab-

ban az önmegadásban, mellyel a vallásos ember nehéz sorsába beletnyugodott. *Mi* nem nyugszunk szó nélkül sorsunkba, sőt küzdünk teljes erőnkkel ellene. *Mi* kutatunk utána, mi okozhatta a bajt, hogy jövőre elkerülhessük s minden hasonlónak elejét vehessük. Nem bízunk istenre, hogy betegségtől megóvjön, hanem kifürkésszük annak csiráit, hogy védekezhessünk ellenök. *Mi* egyáltalán élesbítjük előrelátásunkat minden irányban, hogy a nyomort elháríthassuk, a gonoszságtól az alkalmat (megvonhassuk s a véletlen szerencsétlenség felől kitérhessünk. S a kikerülhetetlent iparkodunk jó eleve fölismerni s erkölcsi erővel férfiasán elviselni. Abban rejlik vigaszunk, hogy önmagunkon segíteni mindinkább képesebbekké leszünk. A legyőzhetetlen természeti erőket pedig nem tévesztjük (szem elől. Magunkat ámitani s abban vigaszt találni, azt nem engedi belátásunk.

Az emberek ugyan évezredek óta legbecsesebb szellemi kincsüknek tekintették a vallást, mely alacsony kulturfokon, mikor a papi hierarchia még nem használta föl a saját és a dinaszták hatalmi vágyának kielégítésére, alkalmas lehetett is a nép jónemű nevelésére és vezetésére. A mi korunk műveltsége azonban túlhaladta a ránk maradt vallások gondolatvilágát. A természettudományok fénylő világánál hosszas küzdelem után ma végre belátjuk, mennyire voltunk té-

vedésben, hogy a vallást kifogástalan és isteni intézménynek tekintettük. Tudásunk ma egyenes ellentétben áll a vallással. Manap nem a vallás tölti be lelkünket s irányítja cselekedeteinket, hanem a világosan látó, igazságot nyomozó tudomány; a tudás is az, a mely szépérzékünket fejleszti, ezzel érzésünket finomítja s így az erkölcsstanak tanítását támogatja.

Az istentisztelet helyébe a humanizmus kultusza lépett.

Ez alatt azt értjük, hogy az emberek továbbfejlődését minden erőnkkel előmozdítjuk s a jó eredmény biztosítására az egész, egységet alkotó népet közreműködésre bírjuk. Mindenek előtt a fejlődés akadályait kell az útból eltávolítanunk, kiváltképpen az elfajulás főokait, mint a tömegszegénységet, az iszákosságot és a fertőző betegségeket. Továbbá kedvező viszonyokat kell a fejlődésnek teremtenünk, különösen a népjóléttel, mert ez önérzetet kelt, önbecsülésre tanít s szellemi munkára serkeni. S mindenek fölé az emberiség tökéletesedésének eszménye állítandó. Az emberies, humánus legyen minden nemesnek és nagyratörőnek egybefoglalója. A humanizmus kultusza így lesz forrásává minden jó cselekedetnek melyre az erkölcsstan rámutathat; mindannyi erénynek, melyek az egyes embernek is, a közönségnek is javára és dízére szolgálnak.

Midőn a tudásra s nem többé a hitre alapítjuk a társadalmi rendet és világnézetünket, magától értődik, hogy

a lelkészek hivatalába és méltóságába a tanítókat ültetjük, első sorban a néptanítókat, továbbá mindazokat, a kiknek hivatása a tudományok ápolása, végre még azokat, kik a nép vezetésére kellő képességgel és idealizmussal bírnak. A néptanító azzá lett, a mivé a lelkésznek kellett volna lennie: a szellemi fejlődés megindítójává, a fölvilágosodás fáklyavivőjévé, a haladás kormányzójává. A néptanító, küzdve minden elmaradás ellen, nemcsak az iskolában tölti be most hivatását, hanem a fölnöttek folytatólagos tanításával is.

Lelkészek, egyházak és ezek vallásai, vagyis felekezetek nélkül a nép más képet nyújt most, mint azelőtt. A nép nem gondolkozásra képtelen tömeg többé a lelkésszel az élén, hanem a maga erejéből jól szervezett társadalom szellemi szükségletekkel, fejlett szellemi befogadó képességgel s azzal a tehetséggel, hogy érdekeit akárki előtt önmaga képviselheti. A tekintélybe vetett hit, nevezetesen melyet a r. k. klérus tanított s mely az egyház hatalmának érdekében megalázásra kényszerített, az önállóságra való törekvést meg nem tűrvén, kiveszett a szabadsághoz szokott nép lelkéből. Helyébe az emberek öntudatos magaviselete lépett s a nép által teremtett, az egyenlőségen alapuló jogrend. Babona, boszorkányság, varázslás, előítélet, elfogultság, türelmetlenség, azután csodákban, angyal és ördögben, föltámadásban való hit, melyek a nép szelle-

mi (életének azelőtt tartalmat adtak, árnyékként tűntek el a felvilágosodás fénye előtt. Egész néprétegekre kiterjedő elmaradottság ki van zárva manap. Az iskolák és a kulturcsarnokok arra valók, hogy a nép modern és szabad szellemben taníttassék és a haladásos nézetekről, vívmányokról, találmányokról, fölfedezésekről tudomást nyerjen. A tömegszegénység, az emberi társadalom szégyene, megszűnt létezni, éppúgy az abból származó sok betegség és bűntett. Alamizsnával nem vásárolunk többé bűnbocsánatot, nem is szégyeníthetünk meg vele többé senkit, mert gondoskodtunk arról, hogy senki munka és hivatás nélkül ne lehessen, vagy legalább, munkaképtelenségének esetében, a társadalom által neki biztosított mindennapi kenyere nélkül ne szűkölködjön.

Az nem történhetik többé, hogy valaki, ki egyoldalú műveltségű, korlátolt szellemű, a dolgokat mind szűk látókörből tekinti, az elfogult ember szigorával és a tudatlanok határozottságával ítél, mint uralomra vágyó obskurans, a társadalom élére kerüljön. De az sem képzelhető, hogy az emberek, idegzetüket kimerítő élvsóvárságnak magukat átengedve, fejlődésük menetét, mint a klasszikus ókorban, megszakítsák, az által eredményét megsemmisítsék s másban, mint a munkában keressék a maradandó öröm és megelégedés forrását.

Hosszú ideig éppen a művelt emberek tartóztatták föl a társadalomnak

itt tárgyalt gyökeres átalakítását, mert nem bírtak szabadulni a beléjük nevelt vallástól, vagy éppen jó példát véltek azzal mutatni. Még sok tudós is fékezte fölvilágosító buzgalmát a vallással szemben, bár régen szakított vele. Azt képzelték mindezek, hogy a népet ahhoz kell láncolni, tehát alacsony szellemi fejlettségben vissza kell tartani, ha nem akarjuk, hogy minden rend fölbomoljon. A sokféle pap nem is mulasztotta el soha, minden kínálkozó alkalommal hangosan hirdetni, hogy egyedül a vallás képes a nép vad ösztöneit zabolázni, s mert annyiszor hirdette, még a bölcsekkel is elhitette, jóllehet a vad ösztönök éppen az alacsony szellemi fejlődöttségéből származnak. Azzal pedig továbbra is megőrizte a papság a nép fölötti hatalmát s így fönntarthatta az államban bírt túlsúlyát. Hiányzott annak fölismerése, hogy a vallások kiváltképpen hatalmi célnak szolgálnak s legkevésbé az emberiség elhaladásának és boldogulásának, de még a nép erkölcsi nevelésére sem, s hogy minden felekezet klerikálizmusa hatáson csak oly módon támadható meg, ha — mint a következetesség is kívánja — vallásuktól elszakadunk. (A míg az emberek jó része a lelkészek-től tanított vallás értéke felől magát ámíthatta, addig nem volt a papság a nyeregből kivethető. Előbb a művelt emberek között uralkodó nézetet az úgy nevezett pozitív vallás szükségességéről és pótolhatatlanságáról

kellett legyőzni, mielőtt szó lehetett az általános haladásról és az emberi szellem teljes fölszabadításáról legszomorúbb kötöttségéből és korlátoltságából. Végre mégis megtörték a papság hatalmát. Most ugyan vallástalanok egyházi értelemben az emberek, de saját lábukon állnak, szellemileg szabadok és műveltek, erkölcsileg öntudatosak, egymás iránt igaz szeretettől áthatottak s minden jó, nemes és szép iránt fogékonyak. Soha egy vallás sem tűnt föl oly fönségesen, mint e humanizmus. A társadalmi és az állami rend sem volt soha oly szilárdan megalapozva, mint most.

